

Çeşitli Yönleriyle
KERBELA
(Din Bilimleri)

III. Cilt

EDITÖR
Doç. Dr. Alim YILDIZ

T.C. BAŞBAKANLIK
TANITMA FONU

KÜLTÜR ve TURİZM
BAKANLIĞI

SİVAS - 2010

TARİH FELSEFESİ ve TEOLOJİ EKSENİNDE KERBELÂ SORUNU

Mehmet Evkuran

Sorun ve Temeller

Miladî takvimde 680, Hicrî takvime göre ise 10 Muharrem 61 yılında gerçekleşen Kerbelâ Olayı denebilir ki, İslam dininin öğretisi kadar etkili olmuş, Müslümanların teolojik, toplumsal ve kültürel kimliğini derinden etkilemiştir. Hz. Hüseyin imgesi Müslümanların saygı duyduğu ortak bir değerdir. Ancak ona atıfla inşa edilen söylemler için bunu söylemek zordur. Bu imge içten içe ya da açıkça Müslümanlar arasında dışlayıcılık politikasının işleminde etkili olmuştur. Bu belirleyicilik, her zaman birleştirici olmamış ve hatta çoğunlukla Müslümanlar arasında kimlik ayrıştırıcısı ve farklılık göstergesi olarak kullanılmıştır.

Tarih felsefesi açısından bakıldığında Müslüman zihniyetinin takıldığı bu trajik olayın sağlam ve güçlü bir açıklaması yapılmadıkça, bu olayda sergilenen eylemlerin ahlâkî açıdan bir değerlendirmesi yapılmadıkça olay atlatılmış olmayacak, gerekli dersler çıkarılmış olmayacaktır. Aradan geçen bunca zamana rağmen Kerbelâ Olayı, dün gerçekleşmişçesine zihinlerimizde canlılığını korumaktadır. Ancak konu, hâlâ çözülmemiş bir düğüm, anlamlandırılmamış bir bilmedir. Hakkında var olan onca söyleme, anlatıya rağmen bu böyledir.

Unutulmak istenmeyen, aksine sürekli ve kararlı biçimde anılan/hatırlanan Kerbelâ Olayı, bireysel kimliklerle toplumsal kimlikler arasında sıkı bir bağ kurmada merkezî bir rol oynar. Kimlik inşasında kullanılan bu yoğun geçmiş, anlambilimsel ve ideolojik olarak bizzat olayın olgusalılığından daha güçlü ve kapsayıcıdır. Tarihin anlamının da ifşa edildiği bu olay geçmiş değildir. Aksine her an günceldir ve hatta gelecektir. Bu nedenle konu, harareti yüksek bir meseledir.

Öyle ki onu düşünmeye, araştırmaya ve tartışmaya başladığınızda ateşinin sıcaklığını yüzünüzde hissedersiniz. Düşünsel, duygusal ve imgesel öğelerin iç içe girdiği Kerbelâ Olayı'nı çözmek, irade ve cesaret kadar bir bilgi ve bakış açısı gerektiriyor. Çünkü İslam araştırmacısının doğru tarihsel verilere sahip olmasına rağmen, bakış açısının yanlışlığından ya da yetersizliğinden dolayı doğru bir sonuca ya da sağlıklı bir çözümlemeye varamadığı görülmektedir.

Kerbelâ Olayı bir sorun ve düğüm olmasının yanında büyük bir fırsattır da. Onun üzerinden, Müslümanların pek çok zihinsel, tarihsel ve toplumsal sorunlarına ışık tutulabileceğini, çözüm için gerekli olan perspektifin oluşturulabileceğini düşünüyorum. Söz gelimi Kerbelâ'nın bize düşündürdüklerinden yola çıkarak tarih anlayışımızı, ahlâk anlayışımızı, din-siyaset ilişkisine dair problemlerimizi tartışabileceğimizi sanıyorum. Çünkü İslam geleneğindeki siyasi, sosyal ve teolojik kimlikler bu olay karşısındaki tutumları ve ona yönelik farklı yorumları sayesinde kurumsallaşmıştır. Bu kimlikler belirli bir hakikat, ahlâk, tarih, siyaset anlayışı ile birbirlerinden ayrılır.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde olay-düşünce, olgu-ideoloji arasındaki diyalektik ilişki sıcak ve canlı idi ve hangi yorumun/anlayışın hangi olaya ve nasıl atfedildiği bilgisi aşikârdı. Ancak zamanla bu atıf bilgisi kaybolmaya ve buna karşılık bunlardan kaynaklanan kimliklerin gücü artmaya başladı. Kimliğin gücü ve etkisi arttıkça olgu-düşünce arasındaki ilişki yalnız başına ayakta duran salt inanca dönüştü. Her kimlik ve inanç kendi tarihsel kökenine tarih içinde geri yorumsal dönüşler yapmaya başlayınca da tarih anlayışları oluşmaya başladı.

Bir geleneğin köklü sorunlarının nedenlerini kavramak ve çözüm üretmek için eleştirel mesafe kavramına ihtiyaç vardır. Sorunları ele aldığınızda hemen gündeme gelen geleneksel ve yerleşik kavramlar, düşünceye kendi doğrultularında yön verir. Sonuçta kendimizi geleneksel kimliklerin çözümsüzlüğü içinde bulmak istemiyorsak atacağımız adım, yeni bakış açıları ve yeni kavramlar oluşturmaktır. Geleneğin dışına çıkıp eleştirel mesafe koymak için bu zorunlu görünüyor.

Her gelenek gibi İslam geleneği de kendine özgü trajediler içerir. Bu trajediler, diğer kültür ve uygarlıkların trajedileri gibi kimlikler ile değerler arasında canlı, tarih-üstü ve derin bir bağ kurulmasına imkân tanır. Kerbelâ trajedisi de içinde farklı öğeler barındırır. Bir yandan İslam toplumundaki yozlaşmanın ve iktidar hırsının ulaştığı sınırı tüm çıplaklığıyla ve utanmazlığıyla ortaya koyar. Diğer yandan haksızlığa uğramışlığı, mağduriyeti ve mazlûmiyeti anlatır.

Kerbelâ Olayı İslam toplumunun kendisinden sonraki toplumsal kuruluşunu, siyasî yapılanmasını ve gelişimi üzerinde sorgulayıcı etki yapar ve onu sınava çeker. Kerbelâ'nın sürekli gündemde tutulması ve manevî-ahlakî bir baskı ögesi olarak görev görmesi bir bakıma başarıdır. Ancak bu tikel ve somut bir kimliğe dönüştüğü andan itibaren uyarıcılık ve sorgulayıcılık gücü zayıflamıştır.

Kerbela'yı Konuşmanın Önemi ve Zorlukları

Kerbela ile ilgili anlayış ve yorumlar, Müslüman zihniyetindeki tarih algısının yanında olgu-değer ilişkisi ve din-siyaset ilişkisinin de ipuçlarını verir. Kerbela din ile siyasetin karşı karşıya geldiği ve siyasetin galebe çaldığı bir prototiptir. Aslında bu prototip, İslam geleneğindeki din-siyaset ilişkilerinin de simgesel bir ifadesidir. Çirkin ve aşağılık siyaset, hükmetme ve iktidar arzusu önüne çıkan her şeyi ezip geçmektedir. Buna din de dâhildir. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırıp güya onun liderliğinde sapkın iktidara bayrak açacağını ilan eden zihniyet ve Hüseyin'den kesin biat talep eden, red cevabını aldığı anda da onu acımasızca katleden zihniyet, Müslüman dünyasındaki siyasetin iki farklı yüzüdür.

Siyaseti lanetleyen ve onun en olumsuz, kötü ve pejoratif görüntüsünü çizen kötümser anlayışın gelişip kökleşmesinde Kerbela Olayı'na yönelik bakışların etkisi önemlidir. Bu, Müslüman toplumlarda akılcı ve olumlu bir siyasal kültürün gelişmesini de engellemiştir. Müslüman kitleler başka türlü siyasetlerin de bulunacağı fikrine uzak kalmışlardır. Bir tarafta siyaset akılcı, siyaset fikhî ve siyaset ahlakî diğer tarafta da dinin akılcı, fikhî ve ahlakî olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Dinin siyasetten ayrı olduğu düşüncesi bugün laik kültür açısından sevimli karşılanabilir. Ancak madalyonun diğer yüzü farklıdır. Bu ayrım sayesinde siyasal davranışlar dinsel ve etik eleştiriden muafiyet kazanmıştır.

Din ile hayat bulmuş, dinin gelişmesiyle birlikte toplumsal olarak güçlenmiş bir uygarlığın önünde duran en önemli sorun, dinin kurumsallaşmasıdır. Müslüman kitleler için kurucu bir ideoloji olarak işlev gören İslam dini, zamanla diğer toplumsal kurumlarla dengeli bir ilişki içinde yapılanması gerekiyordu. Bu, tarihsel bir zorunluluktur, dünyada var olma ve kendine bir dünya kurma ihtiyacının sonucudur. Din kurumsallaşırken diğer sosyal ve tarihsel kurumlarla etkileşim içine girer. Sınırları ve belirleyiciliği konusunda onlarla rekabete girer. Bu arada dinin sosyal konumu, iktidar ile din arasındaki ilişkilerle belirginlik kazanır. Farklı kurumsallaşma modelleri arasındaki rekabet, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren merkezilik, güvenlik, istikrar ve gelenekçilik temeli üzerinde ilerlemeye başladı. Ki bunlar Ehl-i Sünnet ekolünün habercisi olan niteliklerdir.

Kendi dışındaki varlıklar için zihinsel acı çekmek ve melankoli, insana özgüdür. Başkasının acısını paylaşmak insanı yücelten, daha üst değerleri kabule hazırlayan bir durumdur. Tarihin bir anında ya da coğrafyanın bir yerinde yaşanan acı karşısında da duyarsız kalmamak, insanların çektiği ıstıraba ortak olmak çok insanî bir tutumdur. Böylece içinde yaşadığımız

tarihi ve toplumu aşarız, kendimizi tüm bir tarihin öğreticiliğine yatkın hale getiririz. Dolayısıyla burada sorgulanması gereken şey, olaylar karşısında acı çekilmesi değildir. Asıl sorgulanması ve açıklanması gereken, insanın nasıl oluyor da acılar karşısında hissiz ve duyarsız kaldığıdır. Bunu neyle ve hangi bastırma ya da yatıştırma mekanizmalarıyla başardığıdır. Milyonlarca yerlinin ya da İnka ve Aztek yerlilerinin istilacılar tarafından kültürleriyle birlikte yok edilmesi karşısında dehşete düşmemek için özel gayret sarf etmek gerekir.

Kerbela örneğimizde bu gerilim fazlasıyla geçerlidir. Geleneksel yatıştırma teknik ve taktiklerinin yanında güncel yaklaşımlara karşı direnen bir yapısı vardır Kerbelâ'nın. Bu sadece onun Şîî-Alevî kimliğinin kurulmasında ve devamında oynadığı rolden kaynaklanmaz. Genel olarak İslam kamuoyunun vicdanındaki yerinden ileri gelir. Dolayısıyla "Bu sorun, Araplar arasında gerçekleşen ve İslamiyet öncesinden gelen bir iktidar kavgasından ibarettir. O tarihlerde biz daha Müslüman bile değildik." tarzı söylemler inandırıcı ve yatıştırıcı olmaktan çok yaralayıcı olmaktadır. Kerbelâ Olayı tarihselleştirilmeye karşı direnen bir özelliğe sahiptir.

Kerbela Olayı İslam'da siyasi tarihin en trajik, trajik olduğu kadar da en karizmatik olayıdır. Aşırı anlam yüklüdür. Bu olayın hesabı verilmedikçe sağlam bir din ya da toplum anlayışı oluşamayacağı gerçeği her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Bu olay, din-siyaset, değer-olgu, ilke-gerçeklik arasındaki ilişkilere dair yoğun mesajlar içerir. Bunların çözümlenmesi tarihin yükü altında ezilen zihinleri de rahatlatılabilir. İslam dünyasında hızlı yaşanan modernite ve kalkınma dönemi sonrasında geleneksel yapının öne çıkmasıyla birlikte dinsel kimlikler de belirginleşmekte, toplumsal yapı içindeki görünürlüğü ve etkinliği artmaktadır. Geleneğin geri dönüşü, beraberinde çözümlenmemiş kadim sorunları da günümüze taşımakta ve büyük sosyal sorunlara da yol açması mümkün görünmektedir. Şu halde günümüz bilgi birikimi çerçevesinde bu sorunların çözümlenmesi zorunludur.

Tarih Felsefesi Açısından Tarih, Bellek ve Düşünce İlişkileri

İnsan tarihe, kendini tanımak ve tanımlamak amacıyla, kısaca kimlik kaygısıyla ilgi duyar. Eğer anlam arayışı ve dünyada kimliğiyle var olma ihtiyacı olmasaydı tarih duygusu bu kadar erken ortaya çıkmazdı herhalde. İnsan doğası gereği unutkan bir varlıktır. Hatırlamaya ve akılda tutmaya değil unutmaya eğilimlidir. Bellek-tarih ilişkisi sorununa, unutma-anımsama politikaları çerçevesinde yaklaşan düşünürler, bellek teorisinin aynı zamanda

bir unutma teorisi olduğunu belirtirler.¹ Bu yüzden hatırlama-unutma ve tarih arasında bir ilgi kurulacaksa eğer öncelikle, insanın nasıl oluyor da belirli olayları kalında tuttuğu, hatırladığı soruşturulmalıdır. Tarihte gerçekleşen sayılamayacak kadar çok sayıda olay arasında zihin neden şunu değil de bunu seçiyor? Bellek yapımında neden belirli olayları kullanıyor? Bunun açıklaması, kültürel bellek ile politik kimlik arasındaki ilişkinin çözümlenmesinde yatıyor.

Aralarındaki yakınlık ve değiş tokuş edilebilirliklerinden dolayı bellek ile tarih kavramları çoğu zaman eşanlamda kullanılır. Bu basit anlamda bir dil sürçmesi ya da semantik bir hata değildir. Zihniyet yapısı ile de yakından ilgilidir. Bellek bir kategori halini alarak tarihi ele geçirir ve yavaşça onun yerini alır. Sonuçta bellek, tarih olup çıkar.

Bir ilke ve öğreti için çekilen acı bizzat o ilke ya da öğretilen daha önemli duruma geçtiğinde ilke-olgu ilişkisi yanlış çalışmaya başlar. Biz insanlar, bağlamsal varlıklarız. Yaşanmış bir olay ve fiili bir durum, bizi soyut bir ilke ya da kuraldan daha çok etkiler. Yaşanmışlık taşıyan olaylar bize daha kolay ve etkili biçimde nüfuz eder. Yaşanmışlığın ve tarihsel tecrübenin gücü, ritüelleşerek kimliklerimizi belirler ve zihinlerimizi yönlendirir.

Ayrıca mutlak bir trajediye, tarih üstü kutsal bir acıya dönüşerek ebedileştirilmiş olan acı onu doğuran olay ve olgudan da giderek bağımsızlaşır. Böyle kurgulanan, kimliklerin parçası haline gelen, korunan ve beslenen kurumsal bir acı, artık acı değil, hazdır artık. Niçin yaşadığımız sorusuna cevap veren ve onsuz olamayacağımız bir ilkedir.

Tarih felsefesi açısından henüz erken olmakla birlikte, küçük alametleri görülen ve yakın zamanda gündemimize gireceğini tahmin ettiğim bir konu vardır. Tarih ile aramızdaki ilişkiye dair keskin bir gözden geçirmenin yaşanacağını düşünüyorum. Eğer tarih ile ilgili sorunlarımızı çözemezsek ve sağlam, bize sahici duygular yaşatacak pratik bir tarih anlayışı geliştiremezsek olacak olan şey tarihe karşı duyarsızlığın entelektüelleşerek yaygınlaşması olacaktır. Tarihe düşkün görünen bir zihnin, çözemediği sorunlar karşısında içine düştüğü çaresizlik ve acıyı tasfiye etme adına tarihe karşı kayıtsızlaşması aslında beklenen bir tutumdur.

Tarihe yönelik böylesi bir tutumu Batı'da kırılma dönemi filozoflarında özellikle de bu konuya eğilmiş olanlardan Nietzsche'de görmek mümkündür. Tarih anlayışı üzerine yazdığı kitabında "...fazla olan zorunlu olanın,

¹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, 66.

düşmanıdır..."² diyordu. Tarih ile bellek arasındaki yaygın özdeşlik fikrine dikkat çeken bazı düşünürler, tarihin kimlik inşâ etmek ya da kimlikleri ayakta tutmak amacıyla kullanılmasına karşı anti-kimlik ve anti-tarih kavramlarını ortaya atarlar.³

Yaşanmış tarihsel bir olaydan kaynağını alan ve kesintisiz olarak ona atıfta bulunarak ayakta duran, kendini yenileyen bellek, öznelir. Karşılaştırmaları, bağlamlaştırmaları ya da genellemeleri kendine sorun etmez. Çünkü gerçeklik karşısında belirli bir bağısıklığı vardır ve bu nedenle tarihsel olaylar onu şaşırtmaz. Fakat diğer yandan bellek, öznel bir yapıya sahip olduğundan donmuş değildir. Traverson'nun ifadesiyle söylersek bellek sürekli değişim, dönüşüm ve yapım halindeki bir şantiyeye benzer.⁴ Tarihsel süreç içinde belleği taşıyan aktörlerin bilgileri, deneyimleri ve katkıları ile bellek yeni sentezlere zorlanır.

Bu durumda bir süzgeç devreye girer. Tarihsel tikellikler belleği değişime ve dönüşüme zorlarken, belleğin ideolojik özü buna direnir ve sabit kalmaya çalışır. Burada filtre görevi gören şey de belleği oluşturan işte bu ideolojik özdür.

İslam dünyasında hangi tarih anlayışının egemen olduğuna karar vermek kolay görünmüyor. Öncelikle farklı kesimlerin kendilerine özgü saf bir tarih anlayışına sahip olması beklenirken pratikte durum hiç de böyle değildir. Örneğin; ülkemiz için konuşursak Sünnî kesimlerde yoğun biçimde Ehl-i Beyt sevgisine bağlı olarak Kerbelâ Olayı'na yönelik açık bir ilgi vardır. Öyle ki Türk tarih ve kültüründe, gündelik hayatta, sanatta ve mimaride bu ilgi köklü biçimde temsil edilir. Ancak farklı düzeyde çalışan başka bir akletme ve hissetme tarzı vardır. Burada el altından zihinlere sürekli olarak bir tarih ve hakikat anlayışı empoze edilir.

Sahabe idealizasyonu, ilahî kader düşüncesi ve cemaatin sürekliliği gibi temel kavramlar çerçevesinde çalışan daha sabit ve kararlı bir anlayış hüküm sürer. Biri romantik ve idealist duygularımızı besleyen diğeri ise güya pratik gerçekliğin acı yüzüne bakan bu iki anlayış arasında Müslüman zihniyet gidip gelmektedir. Örneğin; Kerbelâ Olayı'nın dehşeti ve iktidar uğruna işlenen zulüm ve alçaklıklar aslında yönlendirilmemiş bir zihnin ve duyarlı bir vicdanın kaldıramayacağı kadar ağırdır.

Müslüman kültür bir yandan bu olayın anısını yaşatırken diğeri yandan bu olay karşısında duyulan tepkinin yıkıcılığına karşı da diğeri bir akıl

² Nietzsche, *Tarih Üzerine*, 58.

³ Assmann, age, 129.

⁴ Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, 10.

devreye girer. Tarihin ilahî irade tarafından belirlendiğinden bahisle olup bitenler karşısında tevekkülü, sabrı, sükûtu telkin eden bir söylem de hazırda tutulur.

Bu nedenle İslam dünyasında sağlam ve gerçeklerle yüzleşmeyi göze alan bir tarih felsefesi kurmak isteniyorsa, Kerbelâ Olayı mükemmel bir hareket noktası oluşturmaktadır. Olayın kendisi kadar ona karşı Müslümanların geliştirdiği yorumlar ve görüşler de bir o kadar ele alınmaya değerdir. Bu çalışmanın sahibi bu yüzleşmenin gerçekleştirilemediğini düşünmekte ve bu İslam tarihinin gerçekte Kerbelâ çöllerinde gömüldüğünü, tarihsel aklın Müslümanlar için o dönemde tutulduğunu öne sürmektedir.

Kerbelâ Olayı'nı Olgusal ve Söylemsel Açıdan Anlamlandırmak

Kerbelâ söylemleri İslam kültür ve geleneği açısından bir mit mi yoksa trajedi olarak mı ele alınmalıdır? Bu konuyu ele aldığı ilgi çekici makalesinde Osman Aykaç, trajedi ve haysiyet ilişkisi bağlamında Kerbelâ Olayı'nı ve zihinler üzerindeki etkilerini tartışır. Ona göre İslam dünyasındaki tek trajedi, Kerbelâ Olayıdır.⁵ Bu konuda çekimserim. İslam tarihindeki tek trajik olay Kerbelâ değildir. Araştırıldığında ona benzer acıklı pek çok olay bulunabilir. Ancak diğerleri bir kimlik inşasında rol almadıklarından unutulmuştur. Kerbelâ Olayı'nı bu kadar canlı ve etkin tutan şey, onun Müslümanların vicdanında açtığı yaradır. Şîî-Alevî kültürünün Kerbelâ'yı ritüelleştirmesini ise ikinci sırada gelen bir neden görüyorum.

Trajediler, ilahî dünya ile bu dünya arasında genellikle çatışma şeklinde gerçekleşen kesişim anları ve olaylarıdır. Sonuçta bu dünyanın yasaları galip gelir ancak bu görünürdedir. Gerçekte ilahî düzen işlemeye devam eder. Kerbelâ Olayı hakkındaki yorumlarda özellikle Şîî/Alevî dünyadaki yorumlarda trajedinin bu özelliği belirgindir. Hüseyin ve akrabaları vahşice öldürülür. Ancak onların ölümü tarihe yön verir. Hüseyin tıpkı babası gibi bu dünyaya değil ilahî dünyaya ait bir aktördür. Bu nedenle bu dünyanın hükümdarına ve onun isteklerine asla boyun eğmez. Kaynaklarda Hüseyin'e atfedilen konuşmalara baktığımızda, onun çoktan bu dünyadan geçtiğini anlarız. Kendisine itaati emreden düşmanlarına ya da korunmayı tavsiye eden dostlarına verdiği cevaplardaki ortak tema, bu dünyanın aşağılık taleplerine boyun eğmektense hak ve hakikatten ayrılmayacağıdır. O, minneti reddetmiş haysiyeti tercih etmiştir. Bu soylu ve zor tercihinin bedelini de canıyla ödemiştir.

⁵ Osman Aykaç, "Bir Olay: Kerbelâ, Trajedi ve Haysiyet", 112.

Trajedilerin özelliği gerçeklik karşısında dayanıklı bir kurguya sahip olmalarıdır. Tarihüstü bir kategori olan ve kökenleri ilahî dünyada bulunan trajedi, dünyevî ve tarihsel gerçekliğin sızabileceği çatlaklardan ya da yarıklardan arındırılmıştır.

Mitlerin özellikleriyle ilgili temel bir gerçek vardır. Orta Doğu kökenli mitlerin büyük çoğunluğu toplulukların hayatlarıyla ilgilidir ve büyük tarihsel olayları, özellikle de faciaları konu alır. Mitin özelliklerinden biri, topluluğun hayatında büyük etkisi olmuş, zihinleri derinden sarsmış ve bu nedenle de kabul edilmesi zor olan felaketleri yatıştırmasıdır. Bunu olaya tarihüstü kutsal bir anlam katarak yapar. Ve yaşanan olayın dehşeti ne kadar büyükse mitsel söylemin kurgusu da o derece kutsal öğelerle dolu olmaktadır.

Bu gerilim Sünnî dünyada şariat-siyaset ya da din-siyaset gerilimi olarak ortaya çıkar. Sünnî bilinç düzen ve istikrar ilkeleri üzerine kurulu olduğundan başta Kerbelâ olmak üzere İslam tarihinin ilk dönemindeki tartışmalı olaylara konformist açıdan yaklaşmıştır. Sünnî söylem, tarihsel çatışmaları yatıştırmaya çalışmış ancak bunu yaparken tarafların haklılığına pek bakmamıştır. Sahabe idealizasyonu ya da kadere atıfla yapılan açıklamalar, olayın dehşetini hafifletmeye matuf olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta hafifletilen şey sadece Kerbelâ'nın psikolojik şiddeti değil, adalet ve ahlakî tutarlılık olmuştur. İslam dünyasındaki ahlakî gelişimin zayıf kalmasında bu türden olayları yatıştırma adına geliştirilen teolojik ve politik söylemlerin etkisi büyüktür.

Kerbelâ'yı Anlamanın Epistemik Koşulları

Hangi kültür için konuşursak konuşalım, bir olayı anlamanın temel şartı, o olayın gerçekleştiği bağlamın anlambilimsel olarak, anlayanla ortak düzlemde yer aldığını kabul etmektir. Faillerin, nedenlerin, sonuçların ve olguların, içinde yaşadığımız dünyaya ait olduklarını kabul etmek, o olayın bizim tarafımızdan makul ve anlaşılabilir olduğunu teslim etmek anlamına gelir. Kerbelâ ile ilgili özellikle Şîî Alevî geleneksel literatüre baktığımızda bir zemin kayması yaşandığını görürüz. Anlatılara göre henüz varlık yaratılmazdan önce Ali ve soyu şerefli kılınmıştır. Bununla birlikte başlarına gelecek olanlar da ilahî takdir tarafından belirlenip yazılmıştır. Bu şerefli ailenin başına gelenler, taşıdıkları ontolojik şeref ve imtiyaz ile orantılı olarak müthiştir. Bu öyle bir yük öyle bir acıdır ki bunu ancak onlar taşıyabilir. Tekrar Kerbelâ'ya dönersek olayla ilgili anlatımlar bir tarihsel olayın tasvirinden çıkarak, tarihüstü bir düzleme kayar. Öyle ki konu sanki

bir anda bir yaratılış hikâyesine dönüşür. Bu tarz anlatımlara Sünnî kültür de rastlanır. Sonuçta aynı çıkmazla karşı karşıya kalmaktayız. Tarihsel olayları anlamak için, onlar arasındaki kronolojik ve toplumsal bağları kavramak gerekir. Ancak olayları ontolojik ve tarihüstü bir statüye yerleştirdiğimizde “neden?” sorusu anlamını yitirecektir. Olaylarda yer alan aktörleri hangi hak ve yetkiyle değerlendireceğimiz sorusu belirecektir.

Kerbelâ'nın nedenleri üzerine düşünmek, acının soyağacını çıkarmaya çalışmaktır. Ancak Kerbelâ'ya dünyevî bir olay, nedenleri içinde yaşadığımız dünyada bulunan somut bir olay olarak baktığımızda, İslam toplumun beşerî serüvenini anlamak kolaylaşır. Olayın nedenleri bu dünyadadır. Olay bir yönüyle din-toplum ilişkisinin felsefî gerilimleriyle yakından ilişkilidir. Din her şeyden önce toplumu sorgular, kurulu ilişkileri ve geleneksel değerleri sarsar. Bu yönüyle din, toplum karşıtı bir şeydir.

Ancak dinin kurucu bir işlevi daha vardır. O sadece yıkmak ve yerinden etmek için gelmez. Vaz ettiği değerler ışığında yeni bir birey ve yeni bir toplum inşa eder. Bu yönüyle de bir araya getirici ve birleştiricidir. İslam toplumunun kurulmasında ve kurumsallaşmasında dinin bu iki etkisinin izlerine de rastlanır.

Kurumsallaşma karşıtı eğilim Haricilerce temsil edildi ve onlarla doruk noktasına ulaştı. Haricîlerin din anlayışları ve toplumsallaşma sürecine - özellikle siyasal toplumsallaşma olgusuna yönelik- bakışları hızlı bir gelişme gösteren Müslüman toplumun dinamikleriyle uyuşmuyordu. Eşitliğe vurgu yapmaları, sosyal imtiyazları kökten reddetmeleri ve Kur'an'ın otoritesine vurgu yapmaları dikkat çekiciydi. Ancak sergiledikleri şiddetin ölçüsüzlüğü, kamuoyunda onlara karşı hızlı bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Öyle ki tarih onları “tekfir” ideolojisiyle anar oldu.

Diğer yandan Haricî tekfir anlayışına karşı kurucu, birleştirici ve bir arada tutucu güçlü bir eğilim belirdi. Ehl-i Sünnet'in de temelini oluşturan Mürchie düşüncesi İslam'da toplumsal olanın savunulmasını ve kurumsallaşmayı sağladı. Ancak topluma yapılan aşırı vurgu merkezileşmeyi ve istikrarı öne çıkardı. Sonuçta konformist bir teoloji Müslümanların din anlayışının bir parçası haline geldi. Hiçbir toplum kendini daha baştan sapsmış, yoldan çıkmış, yanlış ilkeler üzerinde kurulmuş olarak görmez. Bunu savunan görüşleri kabul etmez. Haricî ideolojiyi saf dışı eden şey onların uyguladığı yatay sivil şiddetten çok belki de Müslüman topluma yönelttikleri bu radikal eleştiri olmuştur.⁶

⁶ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 72 vd

Sünnî kültürle ilgili bir başka sorun daha vardır ki o da nedensellik ilkesinin reddedilmesi ile ilgilidir. İbni Haldun; yaşadığı dönemde, tarihin anlaşılabilir yasaları bulunduğunu düşünmüş ve tarihsel olayların nedensel açıklamasını yapmaya çalışmış çığır açan bir âlimdir. Ancak onun düşünceleri İslam kültüründe gerçekten de bir “Mukaddime” olarak kalmış, güçlü bir ekole dönüşmemiştir. Bunun yerine Eşarî ekolün doğadaki illiyeti (nedensellik ilkesi) reddeden varlık ve doğa anlayışı dinî kültürümüzde egemen olmuştur.⁷

Tarihi anlamak sadece kronoloji bilgisi gerektirmez. Olayların gerisindeki nedenleri görmeyi gerektirir. Değişenlerin ardında yer alan değişmeyen ilkeleri bilmeyi ve bunlarla tarihsel olaylar arasındaki ilişkileri anlamayı gerektirir. Kerbelâ’yı ele aldığımızda çok katmanlı bir sorunsalla karşı karşıya olduğumuzu fark ediyoruz. Bir siyaset, ahlâk, hakikat ve gerçeklik bağlamına geçeriz. Kerbelâ’yı olanca dehşetiyle sahiplenene ve bu dehşeti kimliklerinin ve var oluşlarının bir parçası sayan kesimlerin **trajik teolojisi** ile Kerbelâ Olayı karşısında acı çekmekle birlikte bu acıya soğukkanlı bakan (soğuk hatırlama kavramını göz önünde bulunduralım), hakikat-iktidar-tarih ilişkilerinde istikrar ve düzeni gözetene aşırı gerçekçi **konformist teolojinin** ortak bir eleştirinin yapılması için bu olay paha biçilmez bir fırsat sunar. Ancak ne var ki, bu fırsat hep oradaydı, tarih boyunca olduğu gibi. Ancak az önce işaret ettiğim kimlikler arasında süregelen bitmeyen gerilim buna imkân tanımamıştır. Ve konuyu bugün dahi bu kadar hassas ve önemli kılan şey, kimlikler arasındaki gerilimin devam ediyor olmasıdır.

Trajik ve konformist teoloji ikilisi tarih boyunca İslam dünyasındaki düşünsel, imgesel, kültürel ve politik gelişmelere yön veren temel unsur olmuştur. Bu ikisi arasındaki ilişki –çoğunlukla çatışma gerilim fakat zaman zaman da uzlaşma tarzındaki yakınlaşma tarzındaki- günümüzde de Müslüman kitlelerin din anlayışlarını sahiplenme mücadelesi vermektedir.

Konformist teolojinin içerdiği kayıtsızlık ve onun dinî-ahlakî sorunların çözümündeki yetersizliği günümüzde daha açık biçimde görülmektedir. İslam dünyasının kendi iç dinamikleri ve gerilimlerine modern dünyadaki gelişmeler eklenince zihniyet problemlerinin nedenlerini ve toplumsal kökenlerini fark etmek mümkün ve zorunlu hale gelmiştir. Müslüman toplumların geleceğin dünyasında saygın bir yeri olacaksa eğer bu sahip olduğu maddî kaynaklardan öte sağlam bir sosyo-kültürel ve dinsel-etik yapı

⁷ Evkuran, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, 49, 54 vd.

sayesinde mümkün olacaktır. Bu nedenle tarihten gelen kimlik çatışmalarının artık çözümlenmesi gerekir. Var olan sosyal ve siyasal yapıyı her ne olursa olsun (kerhen ya da gönüllü) olumlayan, meşrulaştıran konformist teoloji ve tarih anlayışı, toplumsal ve kültürel olarak engel oluşturmakta, özgür ve erdemli bir toplumsallaşmaya geçişi zorlaştırmaktadır. Bu anlayış, tarihsel gelişimi içinde zor yoluyla yönetime cevaz verecek kadar dayatmalar karşısında edilgendir. Fıkıh literatüründe el-imâretü'l-istilâ başlığı altında ele alınan konu cebr, kahr ve istilâ yoluyla yönetimi ele geçirenlerin tanınması tartışmasıdır.

Zor kullanarak devlet başkanlığını elde etmek, imâmete geçmenin yollarından biri sayılır.⁸ Bu anlayış, bir siyaset felsefesi için gerekli olan kuramsal tartışma ortamının oluşmasını önlemiş, yaşanan tarihsel ve siyasal durumların bir adım arkasından giderek onları aklamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır.

Bu iki teoloji tarzının eleştirilmeye değer ortak özellikleri, ilke ve değerden belirli oranda yüz çevirmeleridir. Birinin felsefesi duyguya ve yanlış tanımlanmış bir ideale, diğerkinki ise cemaate, sosyal ve siyasal düzene, istikrarın güvencesi sayılan iktidara dayanır. Biri aşırı duygusal, radikal ütöpik ve mitsel, diğeri ise aşırı gerçekçi, meşrulaştırıcı, gevşek ve kayıtsızdır.⁹

Sonuçta her ikisi de teolojilerinin ağırlık merkezini dinin ilkeleri dışındaki kaygılara doğru kaydırmıştır. Buradaki değış tokuş aslında sağlam ve dayanıklı değildir. İslam gibi öğretisi oldukça açık olan bir dinin mesajı karşısında eleştiriye daima açıktır. Nitekim tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de bu durumu doğru ve sağlıklı bulmayan zihinler çıkmış ve itirazlarını öne sürmüşlerdir. Ancak şu da bir gerçek ki, bir önerinin ve fikrin toplumda yankı bulabilmesi ve dikkat çekebilmesi için, sosyal ve düşünsel yapıda onu fark etmeye imkân tanıyacak bir paradigmanın oluşmuş olması gerekir.

Müslüman kültürel yapıya damgasını vuran bu iki anlayış ile tarihsel ve teolojik sorunların çözümlenmesi mümkün görünmüyor. O nedenle Kerbelâ ile ilgili sorunların ve bu çerçevede ortaya çıkıp kronikleşen kimlik sorunlarının çözümlenebilmesi için bir anlayış değışikliğine ve zihinsel bir yenilenmeye ihtiyaç vardır.

⁸ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 132 vd.

⁹ Bu kayıtsızlığın teolojik kökenleri, iman-amel tartışmalarına kadar uzanır. Haricilerin iman-amel özdeşliği teorilerine karşı ilk kez Mürcie tarafından geliştirilen iman-amel ayrımı Ehl-i Sünnet teolojisini ve dindarlığını oluşturan kurucu unsur olmuştur.

Ahlakî Duyarsızlık Sorunu ve Kökenleri

İslam'ın temel amacı bireyde sağlam bir ahlakî duyarlılık oluşturmaktır. Din sadece değerlerin neler olduğunu anlatmaz, neyin iyi neyin kötü olduğunu ortaya koyup kenara çekilmez. Bunlar için ahlakî eylemde bulunmayı şart koşar. Esasen din için önemli olan şey, iyinin ve kötünün bilgisine sahip olup olmamak değildir.

Din, insanın doğası gereği ahlakî bir varlık olduğunu, fitrî olarak iyiyi sevdiğini ve ona eğilim gösterdiğini vurgular. Onun asıl vurgusu, insanın bildiğine göre davranış geliştirmesi, doğru, iyi ve güzel olanı yapmasıdır. Tarihe baktığımızda aslında dinin bu vurgusunun ne kadar isabetli olduğu görülür.

İnsanlar kötüyü, onun kötü olduğunu bilmediklerinden değil hırs, zaaf ya da önyargı gibi bilgi dışı eğilimlerinden dolayı yapmışlardır. Bir anlamda bile bile kötülüğü işlemişlerdir. O halde insanın ahlakî gelişimi için yapılacak olan şey, irade eğitimi olacaktır. İyiyi, doğruyu ve güzel olanı isteme duygusunu insanda güçlendirmektir.

Ahlakî doğruların hangileri olduğunu bilmek kadar bunların yerine getirilmesi de ayrıca ele alınması gereken etik bir problematiktir. Çünkü asıl zor olan insanın kendisini etkileyen olay ve olgular ve birlikte yaşadığı insanlar karşısında ilkeleri uygulamaktır. Çoğu insan uzaktaki olgu, olay ve kişilere ahlakî ölçütleri tam bir dürüstlük içinde uygulamakta zorlanmazken, aynı tutumu yakınlarına ve içinde yaşadığı sosyal koşullara uygulamakta çekimser kalır ya da aynı tutarlılığı sergileyemez. Konumuza bu tartışma ışığında bakıldığında, Kerbelâ'yı ahlakî açıdan anlamlandırmada ve sorgulamakta hangi engellere takıldığımızın ortaya konulmasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Burada ortaya çıkan başka bir sorun vardır: Başkası bir kötülük yaptığında bunun karşısında takınılacak tutum ne olmalıdır? Kamu düzeninin bozulacağı kaygısına dayalı gerekçeler, tüm Sünnî Kelam ve Fıkıh literatürünün siyaset anlayışına yön vermiştir.

İktidarı güç kullanarak elde eden birine karşı tekrar güç kullanmak daha büyük fitneye yol açar diye düşünülmüştür. Peki, kurulu söylemlerin ötesine geçerek şunu soralım: Tarih boyunca zalim iktidarlara karşı çıkılması halinde düzenin bozulacağı kaygısı ne derece gerçekleri yansıtır?

Görülen o ki, Orta Doğu gibi iktidarın sık el değiştirdiği bir coğrafyada düzen ve istikrar üzerine kurulu siyasal meşruiyet ve yatıştırma söylemleri gerçekleri değil sadece iktidar gücünü kullanan grupların temennilerini yansıtmış, ancak arzu edilen istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Olan değerler

dünyasına olmuş, belli bir dönemi aklamak ya da geçiştirmek üzere geliştirilen siyasal ve teolojik anlayış, sonraki nesillerin din anlayışını ve değerler dünyasını belirlemiştir.

Köle-Efendi Diyalektiği Açısından Kerbelâ Süreci

Köle-efendi diyalektiği Hegel'e ait bir kavramsallaştırmadır. Benin kendini tanıması ve bir başkası ile girdiği ilişkilere dair bir açıklama modelidir. Hegel'e göre efendi-köle diyalektiği benliklerin karşılaşmasından sonraki bir durumu ve benliklerin içine düştüğü bir problemi ifade eder. İnsan arzu varlığı olarak kendini kabul ettirmek, tanınmak ister. Aynı yönelim içindeki farklı benlikler yine aynı kendini gerçekleştirme duygusuyla davranırlarken birbirleriyle karşılaşırlar. Bu karşılaşmadan gerilim ve çatışma doğar. Ölümüne gerçekleşen bu çatışmada taraflardan biri diğerinin üstünlüğünü kabul eder. Bu onu efendi olarak tanıdığı anlamına gelir. Efendi itibar ve tanınma, köle ise hayatta kalma kaygısı ve güven ihtiyacı içindedir. Ancak bilinç sahibi bir varlık olarak köle de tanınmak ihtiyacındadır. Efendi ile kölenin yer değiştireceği diyalektik bir süreç devam eder. Bu döngü, ancak efendi-köle diyalektiğinin ortadan kalktığı ve herkesin hem kendisini hem de karşısındakini insan olarak gördüğü aşamada bitecektir.

Salt güç ve kendini kabul ettirme olarak dışsallaşan bu durumun içsel yönleri bulunur. Efendi, üstünlüğünü kurduğu anı ebedileştirmek ve kendi lehine oluşan bu tarihsel-özel durumu nesnelleştirmek ister. Bu bilinç ile sağlanır. Efendi-köle ilişkisi sembiyotik bir ilişkidir. Birbirine bağlıdır ve birbirini besler. Eğer köle, sürekli olarak hissettiği korkunun¹⁰ da etkisiyle kendini gerçekleştirmekten, Hegel'in kavramıyla kendini aşmaktan vazgeçerse efendisinin üstünlüğünü –bu arada kendi köleliğini de-özel değil

¹⁰ İktidarın yaşattığı korku öz olarak aynı olmakla birlikte değişik kültürlerde farklı ifade biçimlerine rastlanır. Örneğin İslam tarihinde bunun bir örneği olarak Ali el-Kârî'nin şu sözlerine bakılabilir. "İnsanlara Karşı Duyulan Korku" hakkındaki bir hadisin şerhinde şunları söyler: "*Sahabenin büyükleri din, yakîn ve marifette bu kadar hassas olmalarına rağmen Yezîd ve Haccâc gibi zalim ve fasık kimselerin önünde gerçeği söyleyemediler. İnsanlar iyice gerilediler. Hilâfât ve imâmete layık olmayan sultanla insanları hükümleri altına aldılar. Zaman sabır zamanıdır. Şükr etmek ve kazâyâ rıza göstermek lazımdır. Yapılması gereken susmak, evlere kapanmak, karın doyuracak kadar yiyeceklerle yetinip ömrün dolmasını beklemektir.*" Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbiḥ*, Beyrut, tsz, 59. Yöneticilerin insanları zorlamaları sonucu ortaya çıkan cinayet gibi suçların hükmü konusuna fıkıhta genişçe yer verilmiştir. Bu konu *ikrâh* başlığı altında ele alınmış olup, devlet başkanının ya da devlet görevlisinin bir kimseyi suç işlemeye, örneğin mazlum birini öldürmeye zorlaması halinde kısasın kime uygulanacağı araştırılmıştır. Suç unsurlarının tam oluşmadığı gerekçesiyle emri verenin cinayetle suçlanamayacağı ancak bazı özel durumlarda kısasın gerekeceği belirtilmiştir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 104 vd.

nesnel bir gerçeklik durumu olarak görmeye başlar. Bu görmeden sahte bir bilinç doğar. Benliğin gelişmesi bir aşamada tutulmuş ve takılmıştır.

Kerbelâ Olayı'nı ve onu doğuran gelişmeleri, efendi-köle diyalektiğinin İslam geleneği bağlamındaki gerçekleşimi olarak değerlendirmeye tabi tutmak ne derece meşrûdur? Bu konu üzerinde düşündüğümde zihnimde canlanan ilk şey, tarihsel bir olayı açıklamanın temelde yorumsal olduğu fikridir. Bir olayı açıklamak demek aslında onu yorumlamaktır. Bir geleneğin kendine mal ettiği bir olayı başka bir gelenekten okumaya ve yorumlamaya çalışmak epistemolojik bir sorundur. Tarih ve toplum ile ilgili bir açıklama modelini, yine bu alandaki bir olaya uyarlamanın meşruiyetini değil, asıl buna yönelik itirazları tartışmak gerekir. "İslam tarihi" dediğimiz o büyük süreç ve bu süreçteki olaylar, genel insanlık tarihinde olup bitenlerden doğası itibarıyla farklı değildir. Her ne kadar Müslümanlar kendi tarihlerine bir tür tarih üstülük ve ontolojik farklılık tanısalar da, "İslam tarihi", kendilerini İslam'a nispet eden toplumların, kitlelerin beşerî tarihinden başka bir şey değildir. Eğer bir özgüllük ve özgünlük aranacaksa, kültüre, değerler dünyasına ve zihniyet yapısına bakılmalıdır. Ki buradaki farklılık da yine insanın elinden çıkar ve bir kültürü diğerinden farklı kılan etkenlerle ilgilidir.

Kerbelâ konusunda neden efendi-köle diyalektiğine başvurduğumun bir başka nedenine geçebilirim. Emevîlerin siyasî iktidarı ele geçirme ve elde tutma uğruna sergiledikleri şiddetin içeriğine ve sınırlarına bakıldığında İslam dünyasında bir efendi-köle ilişkisi kurmaya ve bunu kurumsallaştırmaya çalıştıkları açıkça görülür. Elbette sorun sadece iktidar mücadelesi düzleminde kalmıyor. Emevî vali ve yöneticilerinin Müslümanlara hissettirdikleri korku, onları köleliğe alıştırma temrinleridir. Saltanata geçişte Emevîler her hangi bir ideolojiye dayanma gereği bile hissetmediler. Bunu zaten kurnazlık ve zorla yapıyorlardı. Ancak asıl sorun bilinçler arası ilişkilerdedir. Çünkü tarihe yön verecek olan şey düşünce ve değerlerdir. Emevîlerin Müslümanlar üzerinde kurdukları siyasî gücü anlamlandırmaya çalışan akımların çıkması ve bu öznel-geçici durumu nesnelleştirmeye başlaması İslam'da teolojik düşüncenin gelişmesini etkilemiştir.

Kerbelâ'nın gelişi Cemal ve Sıffin'den belliydi aslında. En azından daima siyasî düşünen Emevî eliti açısından bir iktidar hazırlığı söz konusudur. İslam'ın doğuşuyla birlikte rakipleri karşısında kaybettikleri toplumsal itibarı yeniden ele elde etmek için gereken değişim ve uyarlanma sürecini kısa sürede başardılar.

Emevî yöneticileri, aralarında bazı kişisel yaklaşım farkları bulunmakla beraber temelde aynı siyaseti izlemişlerdir. Hz. Osman'ın katlini, siyasî propaganda amacıyla çok iyi kullanmışlardır. Özellikle Şam valisi Muaviye, devlet başkanı olan halife Hz. Ali'ye itaat etmesi gerekirken Osman'ın katli olayını gerekçe göstererek halifeye karşı isyan etmiştir.¹¹ Öyle ki Hz. Ali onlar için bir sorun olmaktan çıktıktan sonra bile bu konuyu canlı tutmuşlardır.¹² Minberlerde ve kürsülerde Osman'ı hayırla anma buna karşı güya onun ölümünden sorumlu olan Ali ve soyunu telin etme geleneğini yerleştirmeye çalıştılar. Emevîlerin valileri, hükmettikleri şehirlerde bunu zorla uyguladılar. Buna karşı çıkanları da fitne çıkarmak ve halifeye olan biattan yüz çevirmekle suçlayıp cezalandırdılar. Hz. Ali ve soyunu aşağılamak Emevîler için bir hükmetme ilkesi ve yönetimleri için meşruiyet kaynağı olarak kullanıldı. Bu, onların İslam öncesindeki rakipleri olan Haşimîlere karşı sağladıkları bir üstünlüktü. Bir ara rakiplerine kaptırdıkları yönetimi kısa zaman sonra tekrar ele geçirdiler. Müslüman toplumu içinde uyguladıkları baskı ve zulüm onların cahiliyeye ait güdülerle davrandıkları yönünde çok güçlü duygular uyandırmaktadır.

Emevîler siyasî rakipleri karşısında oldukça sert ve acımasız önlemler aldılar. Rakiplerinin toplumda saygın ve sevilen kişiler olması, onların sadece yaklaşımlarında küçük değişiklikler yapmalarına neden oldu. Denebilir ki, Müslümanların gözündeki saygın ve itibarlı şahsiyetler Emevîlerin iştahını kabartmış, bu odak kişilerle özel olarak ilgilenmişlerdir. Bunları tasfiye etmeleri halinde, toplumun geri kalanının dayanaksız kalacağını ve direncinin kırılacağını düşünmüş olmalıdırlar. Örneğin; Kerbelâ Olayı'ndan önce gerçekleşen Hucr bin Adıyy olayında bu açıkça görülür.¹³ Potansiyel rakip olarak değerlendirdikleri önemli kişileri, tepki vermeye zorlayacak kışkırtmalarla tahrik ettiler. Hoşnutsuzluğu tırmandırma politikasını kurnazca uyguladılar. Ardından ortaya çıkan tepkileri de kaba güçle bastırdılar.

Hz. Hüseyin Hucr olayının iç yüzünü yakından takip ediyordu. Kûfeli bazı kişiler olup biteni Hz. Hüseyin'e anlatıyor ve kendisini Kûfe'ye davet ediyorlardı. Demek ki Kûfe halkının Hz. Hüseyin'e ilgileri ve onu şehirlerine davet etmelerinin sanıldığından biraz daha erken bir tarihte başladığı anlaşılmaktadır.

¹¹ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.

¹² İlk kez Şam'da başlatılıp oradan da diğer bölgelere yayılan bu uygulama hakkında bilgi için bkz. Taberi, *Tarihü'l-Umem ve'l-Mulûk*, V, 254 vd.

¹³ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 473; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, V, 252.

Yaşanan tarihsel olayları nesnelleştirmesi için bir toplumda metafizik yapan kesimlerin oluşması ve teoloji yapma yeteneğine ulaşmış bireylerin ortaya çıkması gerekir. Ancak bu yeteneğin, hayatın ve özgürlüğün önünü açmak, insanların insanî özlerini daha da geliştirmek üzere kullanılması beklenir. Ne ki bu her zaman böyle olmayabilir. Düşünce formlarından biri olarak teoloji, insanları uyandırmak yerine onları uysallaştırmak üzere de kullanılabilir. Bunun daha ileri ve somut formlarında ise, tarihin belirli bir anında ortaya çıkmış olan iktidar ilişkilerine mistik bir boyut katmak ve haklı çıkarmak üzere de yapılandırılabilir. Dinlerin dünya kurma ve uygarlık içinde merkezîleşmeye yardımcı araç olduğunda bu işlev daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu durumda zihniyetler ve değerler dünyası açısından sahte bilinç ve kendini aldatma tarzında sorunlar doğar.

İslam geleneğinde bu durum, Kelâm ilminin ortaya çıkması ve gelişimi ve kanunlaştırma çabalarına örnek oluşturan fıkıh literatürü bağlamında izlenebilir. İslam'da ortaya çıkan ilk kalamcılar kâsinlikle öznel durumu aklamak için çalışan kişiler değildi. Aksine bir yandan İslam ideolojisinin entelektüel kuruluşuna kendilerini adarken diğer yandan da politik olarak Emevîlere karşı çıkmış aktivistlerdi. Gaylan ed-Dimeşkî, Mabed el-Cühenî, Amr bin Ubeyd'den başlayıp Hasan Basrî ve Ebu Hanife'ye kadar uzanan gelenek teolojik ve politik açılardan incelendiğinde, köle-efendi ilişkisini onaylayan değil, buna kökten karşı çıkan bir anlayış göze çarpar. Ancak sonraki dönemlerdeki gelişmeler farklı bir çizgide seyretmiştir.

"Vicdan bizi özne yapar." diye yazar Althusser. İnsanın ahlaki yargılamada bulunabilmesi için özne olduğu gerçeğini fark etmesi gerekir. Bir insanın kendi hayatını etkileyen etkenleri anlaması, tanıması, değerlendirmesi ve bunlar hakkında yargılamalarda bulunması özne olarak üstlendiği sorumluluğun ve sahip olduğu bilincin gereğidir. Ancak belirli bir alana girmesi, bu alanda düşünce ve yargılar geliştirmesi engellendiğinde bilincinin sınırları daraltılmış ve özne olması engellenmiş olur. Buradaki engellenmişlikten kaynaklanan duygu yanlış ve sahte duyarlılıklara yol açar. Örneğin; yöneticilerini, onların kurduğu düzeni ve uygulamaları, dayatılan tarihi eleştirmesi yasaklanan bilincin kılı kırk yaran bir riyazetçiliğe ya da hastalık düzeyinde cinselliğe indirgenmiş steril bir etik anlayış geliştirmesi ile bunun arasında yakın bir bağlantı vardır.

Tekrar Hegel'in efendi-köle diyalektiğine dönersek; korku ve çalışma, kölenin efendisi karşısında hissettiği iki temel duygudur. Köle, köle olmazdan önce yani savaş ve çatışma halinde iken duyduğu korkuyu- öldürülme korkusu- daha sonra efendisinin hizmetinde çalışırken de

hisseder.¹⁴ İkinci korku ilki kadar kaba ve açık değil dolayımıdır. Efendinin gücü ve otoritesinin kendisinde uyandırdığı korkudur. Bir tür ürpertiye ve giderek kişisel olmayan daimi varoluşsal bir kaygıya dönüşür. İşte İslam'da hilafet ve imamet kavgalarının toplumda uyandırdığı duygu, korku benzeridir. Bu korku iktidar gücünü kullananların siyasî iktidarlarını korumadaki acımasızlığının yanında kurulu sosyal düzenin bozulması halinde ortaya çıkacak kargaşa (fitne) ile de ilgilidir. Bu iki korku yer değiştirerek Müslüman bilinci üzerinde etkisini yürütmüştür. Bu etki sayesinde içe kapanmacı, dünya -literatüre bakıldığında dünyadan kast edilenin siyaset olduğu anlaşılabilir.- karşıtı, riyazetçi bir dindarlık anlayışını yücelmiştir. İyi Müslüman imgesini oluşturan öğeler, kendini ibadete vermiş, gündelik hayatta edilgen, toplumun geleceği ile ilgili fikir taşımayan ya da sadece temennî besleyen, iktidar ilişkileri konusunda anti-politik, belirgin biçimde kadercı, yargıda bulunmaktan kaçınan bir kişilik yapısı ortaya çıkar.

Efendi-köle diyalektiğinde, bilinçler arası ilişki geçerlidir. Ve iki tür bakış açısı söz konusudur: İlki efendinin bakış açısı, diğeri ise köleninki. İslam tarihinde öne çıkan önemli ve saygın âlimlere baktığımızda bu diyalektiği görürüz ancak farklı düzeylerde. Öncelikle saf anlamda sadece efendinin ya da sadece kölenin bakış açısını temsil eden söylemlerden söz etmek zordur. Bunun yerinde iktidar, toplum ve ideoloji arasındaki dengeyi korumaya çalışan genel bir yönelim göze çarpar.

Köleliği yenmek için onu olgusal olarak ortadan kaldırmak yeterli değildir. Bir düşünceye kaynaklık oluşturan tarihsel ve olgusal durum ile onun ideolojik yansıması arasındaki ilişki zamanla zayıflar. Olgunun yerini onu temsil eden söylemler alır. Sonuçta öyle bir noktaya ulaşılır ki, olgu ile düşünce arasındaki bağ kopar ve düşünce bağımsız, özerk bir yapıya kavuşur. İşte kökeninde korkunun yer aldığı tüm korku felsefeleri, korku düşüncelerinin ortak yanı, toplumsal dünyayı değersiz bulanarak onu yadsımaya ve aşağılamaya çalışmalarıdır. Bunun gerçek nedeni ise dünyayı ya da toplumsal şartları değiştirecek eylemden -praksis- korkmalarıdır.¹⁵ Çünkü eyleme kalkışmak efendi ile tekrar savaşmayı ve onun tarafından öldürülmeyi göze almayı gerektirir. Korku bunu görmeyi engeller. Bu korku tanıdık ve daha önce yaşanmış savaştan geriye kalan bir korkudur.

İşte ilk dönem siyasî olayları üzerine yaptıkları yorumlarla gelişen ve kurumsallaşan teolojik anlayışların İslam toplumuna ne tür bir teoloji vaad ettikleri bu açıdan sorgulanmayı bekliyor. İslam'ın özgürlükçü öğretisini ne

¹⁴ Tülin Bumin, *Hegel- Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis*, 36.

¹⁵ Tülin Bumin, *Hegel'i Okumak*, 136.

derece temsil ettikleri ya da onu dönüştürüp bir korku teolojisi ürettikleri tartışılmalıdır. Tarihimizde neler olduğunun ve nasıl olduğunun bilincine varmak tarihten gelen sorunları yenmek için Kur'an odaklı bir teolojiye ihtiyaç vardır. Bu teolojinin en temel vasfı; akla, olguya, eleştiriye ve insan özgürlüğüne dayanması ve gerçeği anlama hedefini nassı anlamamanın önüne çıkarmasıdır. Müslümanların asırlardır nassı anlama sorunlarının nedeni, nassı anlarken olgudan feragat etmeleri ve nassı anlamayı sadece dil oyunlarına bırakmalarıdır.

Akılcı ve eleştirel bir din anlayışı başta kimlik problemleri olmak üzere İslam dünyasındaki akıl, ahlak, bilgi ve toplum sorunlarının çözümünde önemli açılımlar sağlayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam'ın en temel amacı ahlakî bir düzen kurmaktır. Aslında İslam dininin bir toplumsallaşma iddiasından söz edeceksek eğer, bunun dolaylı bir ilişki olduğunu söylemek zorundayız. Ancak buradaki dolayım, kesinlikle ilgisizlik anlamında değildir. Çünkü dinî hitap bu dünyaya ve bu dünyada yaşayan biz insanlara yöneliktir. İhtiraslarımızla, hedeflerimizle, anlam arayışlarımızla, iktidar ya da başka sahip olma duygularımızla bir toplum ve kültür içinde yaşayan bir insanlara seslenir dinsel mesaj. Diğer yandan din ile diğer sosyal kurumlarla ilişkisinin kurulduğu düzlem, kanımca ideolojik ve sosyal düzenleme düzeyi değil, bireysel ahlakî düzeydir. Dinin toplum ve gündelik hayat üzerindeki yansımaları ahlak dolayımı ile gerçekleşir. Ahlak en geniş ve temel anlamıyla insanın varlık ile kurduğu anlamsal ve etik ilişkidir. Şu halde burada dolayım sanıldığının aksine asla zayıf ve uzak bir ilişki sayılmamalıdır.

Ahlakî bilinç bilgidен çok eyleme dayanır. Bu da karar verme cesareti, güçlü bir özgüven ve sulandırılmamış, açık bir sorumluluk duyusuna dayanır. Soyut düzeyde doğru, hayırlı ve güzel olanı tanıma konusunda insanlar fazla zorlanmaz. Oysa asıl iş, bunları somut bir olaya, gerçek dünyaya ve kişilerin davranışları üzerinde uygulamaktır. İşte Müslüman geleneğinde bizce eksik ya da zayıf olan şey budur. Kerbelâ ile onu doğuran olaylar zinciri izlendiğinde üçüncü halife Hz. Osman dönemine kadar varan bir dizi yanlışlıklarla karşılaşırız. Neden-sonuç ilişkisi kurduğumuzda çoğu ilk Müslüman neslinden olan kişilerin hata ya da yanlışlıklarına tanık oluruz. İlk kez sorumluları yargılayan Haricîler bunun "tekfir"e başvurarak yaptı ve muhaliflerini de içerecek şekilde kapsamını genişlettiler. Bunun toplumda oluşturduğu genel hoşnutsuzluk ve ircâ doktrinin etkisiyle ortaya "sahabenin

dokunulmazlığı” düşüncesi çıktı. Sahabenin idealizasyonu sadece politik bir karar değil tarih ve teoloji algısını da etkileyen kapsamlı bir çerçevedir. Bu çerçeve Müslüman ahlâk anlayışlarını da etkilemiştir. En somut etkisi ise, sosyal olaylar hakkında karar verme cesaretinden yoksunluktur. Önceleri karar verme ve görüş öne sürme, iktidar korkusu tarafından engellenirdi. Ancak konu teolojik bir boyut kazandıktan sonra “Allah korkusu” karar vermelerin önünde en büyük engel haline geldi. İşte Kerbelâ konusunda karar verirken zorlanmamızın nedeni bu zaafımızın gelenekselleşmiş olmasıdır. Bizler kaynaklarımızdan Kerbelâ Olayı’nın yanında onun yorumlarını da öğreniriz. Bu ise bir yönlendirmedir.

Dinî akılcılık oluşturmak, sadece nassların anlaşılması ve nass-olgu ilişkisinin kurulması ile sınırlı bir çaba değildir. Görülüyor ki, bir tarih felsefesi oluşturmak ve geçmişin değerlendirilmesine sağlam ve tutarlı bir bakış açısı oluşturmak da bu çabanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bizdeki sorun şudur: Belirli dönemde yaşanan trajediyi kabul edilir kılma adına oluşturulan ve ısrarlı biçimde vurgulanan teolojik ve politik yorumlar, din anlayışımızın kurgusunu derinden etkilemiştir. Tarih anlayışımız din anlayışımızı büyük ölçüde belirlemiştir.

Kur’an bu dünyada yer alan ve bu dünyaya bir şekilde dâhil olan bir metin olarak, bir kimlik oluşturma işlevi taşır. Kimlik oluşturma, Kur’an söyleminin açık ya da dolaylı bir sonucudur. Geçmiş hakkında bilgi vermek, bir tarih anlatısına sahip olmak bu çerçevede önemlidir. Kur’an’da geçmişte yaşanmış trajedilere yer verilir. Ancak kendine özgü bir üslup içinde bu olaylar anlatılır. Vurgu değerler üzerinedir. Trajediyi aşip ilkeye varılır.

Hz. Peygamber zamanında da topluluğun duygularını derinden sarsan, dehşet ve acı veren olaylar olmuştur. Örneğin, Bir-i Maûne olayı Müslüman toplumu şoke eden trajik bir olaydır. En seçkin Müslümanlardan bir grup pusuya düşürülüp şehit edilir. Alçakça ve affi mümkün olmayan bir zulüm ve haksızlığa kurban giderler. Müslümanların bu menfûr olay karşısındaki infiallerini tahmin etmek zor değildir. Ancak öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber acı ve trajedi üzerine bir kimlik kurmayı arzu etmedi. İlkeler üzerinden bir hassasiyet geliştirmek istedi.

Bir ilkenin trajik biçimde ihlal edilmesi karşısında duyulan dehşet ve bunun bir öfke ve hüznün olarak kurumsallaştırılması, o ilkenin rasyonel ve üretken biçimde anlaşılması ve uygulanmasının önüne geçerse burada bir sorun vardır. Eğer ortaya çıkan anlayış teolojik ve dinsel bir inşaya dayanıyorsa zorluk bir kat daha artmaktadır. İkinci olarak: Bir olayın taşıdığı

haklılık ile bu olay üzerine kurulu söylemin haklılığı bir ve özdeş değildir ve öyle sayılamaz.

Ben de kişisel olarak Kerbelâ Olayı'nın unutulması/unutturulmasından yana değilim. Ancak bazı şartlarım var. Bu olayın bir kimlik politikası aracı olarak kullanılmasına karşıyım. İslam'ı yeniden tanımak üzere bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Müslüman dünyada yaşanan sosyal, siyasal, ahlakî ve teolojik yozlaşmanın sorgulanacağı bir zemindir Kerbelâ. Bu önemli olayı ve çağrışımlarını belirli bir kimlik ayracına alarak trajik tarzda yaşatmak, İslam dünyasındaki geleneksel sorunların sürekli güncellenerek devamına katkı sağlayacaktır.

Kerbelâ Olayı bizlerde zulüm, haksızlık ve yozlaşmaya karşı bir duyarlılık bilinci oluşturmalıdır. Kadınların, çocukların, yoksulların, farklı inanç kesimlerinin yaşadığı sıkıntılara ilgi duymayan bunlardan rahatsız olmayan ancak Kerbelâ denildiğinde tüm benliğiyle kendini acıya veren bir benlik, yanlış yönlendirilmiş bir bilinç etkisindedir.

Oysa İslam'ın öngördüğü birey, sadece tikel bir acıya kitlenmiş onun tarafından kuşatılıp-tüketilmiş ve bu nedenle içinde yaşadığı çağla gerçekçi ilişkiler kurmayan bir birey değildir. Müslümanların birbirini önyargılarını bir kenara bırakarak birbirlerini tanımaları, saygı duymaları ve birbirlerinin acılarını ve kaygılarını anlamaları gerekir. Elbette İslam dünyasındaki dinsel kimlikler kıyamete kadar varlığını sürdürecektir görünüyor. Ancak hiç olmazsa her kesimden düşünürlerin, önderlerin, entelektüellerin kimlikler, teoloji ve İslam öğretisi konusunda daha bilgili, bilinçli, iyi niyetli ve sorumlu davranması, çözüm için gereken iletişim ve empatiyi kurmaları gerekiyor. Bunun için tarih, teoloji ve felsefenin yer aldığı sağlam bir entelektüel zeminin kurulması görevi bizleri bekliyor.